

**შამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში დაცული
დავითნის (ი. №182) შემკვეთთა გამო**

ხელნაწერი ი. №182 საქართველოს ხელოვნების შამირანაშვილის სახ. მუზეუმის ერთ-ერთ, ყოფილი ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმის კოლექციას საქართველოს ცენტრალური არქივიდან 1926 წლის 5 ნოემბერს გადაეცა. ცენტრალურ არქივში წიგნი რევაკუაციის გზით მოსკოვის საისტორიო მუზეუმიდან მოხვდა. თავის მხრივ, მოსკოვის მუზეუმმა დავითნი (ი. 182) 1911 წელს შეიძინა და იგი მუზეუმში ვირუბოვის ფსალმუნად ირიცხებოდა¹. ნ. კონდაკოვისა და დ. ბაქრაძის „საქართველოს ზოგიერთი ტაძრისა და მონასტრის სიძველეთა ძეგლების აღწერაში“ ნათქვამია, რომ დავითნი (ი. 182) ვირუბოვს 1880 წელს შეუძენია². 1859 წელს ძველი დაფიქსირებულია ქუთაისში მღვდელ ალექსი ბაქრაძის მიერ მის სრულ ასლზე მუშაობისას: კოპიისტის მიერ ასლზე შესრულებული მინაწერიდან ირკვევა, რომ დასურათებული ხელნაწერი გოგნის უდაბნოს მიძინების ეკლესიას დედოფალმა მარიამმა, დადიანის ასულმა 1775 წელს შეწირა³. იგივე ადნიშნული საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის საინვენტარო წიგნში დასურათებული ხელნაწერი დავითნის (ი. 182) შესახებ⁴. მხედრულით გადაწერილი და დასურათებული ხსენებული ასლი ამჟერად მოსკოვის ცენტრალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში ინახება⁵.

დავითნი (ი. 182) ნუსხურ ხელნაწერს წარმოადგენს. კოდექსი ტყავის ყდაშია ჩასმული. ფსალმუნის ტექსტი შავი მეღნითაა შესრულებული, მინიატურათა განმსახვრელი წარწერები - წითლით. კალიგრაფი ორივე შემთხვევაში ერთია, ოღონდ განმსახვრელი წარწერები შედარებით მცირე ზომის ასოებითაა გამოყვანილი. სინგურითვეა შესრულებული ფსალმუნთა „სათაურები“. წიგნის ბოლო, უტექსტო გვერდებზე გვხვდება ერთი ნუსხური და რამდენიმე მხედრული მინაწერი (სურ. 12).

ხელნაწერი, როგორც აღნიშნეთ, დასურათებულია და სამოცდათერთმეტ მინიატურას შეიცავს. მინიატურა ზოგან მთელ გვერდს ფარავს, ზოგან ჩართულია ტექსტში. წიგნის გვერდებზე განაწილებული ფსალმუნის ტექსტი და მინიატურები ხაზოვან ჩარჩოშია ჩასმული. ოცდამეხუთე ფურცელზე, ორ მინიატურას შორის განაწილებული ტექსტის ბოლო სტრიქონის ზოგიერთი ასოს (Ⴀ, Ⴁ) ღერძის წვეროები მცირედ გადაფარულია მათ ქვემოთ მოთავსებული მინიატურის ფონის საღებავის ფენით, (სურ. 3). იგივე შეიძლება ითქვას 26-ე და 29-ე ფურცლებზე მოთავსებულ ილდუსტრაციათა ზემოთ მოხვედრილი ტექსტის

¹ Отчет Рос. историч. музея в Москве за 1912 г. М., 1913, გვ. 23-28.

² Н. Кондаков, Д. Бакрадзе, Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, СПб., 1890., გვ. 161.

³ Л. Шервашидзе, О. грузинской светской миниатюре, Тб., 1964, გვ. 123.

⁴ ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმი (საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის საინვენტარო წიგნი); გვ. 25

⁵ Л. Кутателадзе, Описание грузинских рукописей в библиотеке им. Ленина в Москве. საქართველოს მუზეუმის მთარგმნ., XVII- В, თბ., 1953, გვ. 189-195

მინიატურასთან მოსაზღვრე სტრიქონის ასოთა ქვედა წვეროების შესახებ: ამგვარი სურათი გვაფიქრებინებს, რომ მინიატურისტი გადამწერის მიერ წიგნის გვერდების ტექსტით შევსების შემდეგ დატოვებულ ფართობზე მუშაობდა. რაც შეეხება მინიატურათა განმსაზღვრელ სინგურით შესრულებულ მინაწერებს – ისინი უკვე მინიატურათა დასრულების შემდეგაა გამოყვანილი. ამას ისიც მოწმობს, რომ ზოგიერთი განმსაზღვრელი წარწერა (მაკხოვრის ფიგურის თავზე) ტექსტსა და ილუსტრაციას შორის გაჭირვებითაა მოთავსებული (სურ. 4). არც განმსაზღვრელი წარწერებიდან ასოების წვეროთა ილუსტრაციის ფრაგმენტით მცირედ გადაფარვის შემთხვევები გვხვდება. როგორც ჩანს, წიგნის (ი. 182) შექმნა კალიგრაფისა და მინიატურისტის ერთდროული თანამშრომლობის შედეგია.

ხელოვნებათმცოდნეობით ლიტერატურაში მუზეუმის დავითნი XVI საუკუნის ძეგლადაა მიჩნეული: შამირანაშვილისა და ლ. შერვაშიძისათვის კოდექსის ამგვარად დათარიღების ამოსავალს წარმოადგენს ქაღალდი, რომელზეც შესრულებულია ხელნაწერი: ლაპარაკია ჭვირნიშანზე, წრეში ჩაწერილ ღუზაზე ჯვრის ქვეშ, რომელიც XVI საუკუნის ვენეციური ქაღალდის აღმნიშვნელი ყოფილა⁶. მკვლევარები ეყრდნობიან ნ. ლიხაჩოვის ჭვირნიშნებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში მოყვანილ XVI ს-ის ქაღალდზე აღბეჭდილი ანალოგიური ნიშნის მაგალითს⁷.

ორივე მეცნიერი ხაზს უსვამს მუზეუმის დავითნის უნიკალურობას ქართული მინიატურული მხატვრობის ისტორიაში მასზე იტალიური ხელოვნების მკვეთრად გამოხატული გავლენის თვალსაზრისით: ლ. შერვაშიძე არ გამოირიცხავს მინიატურათა პროტოტიპის არსებობას ევროპული ან სხვა ადრეული ნიმუშის სახით⁸.

არაუგვიანეს XVI საუკუნისა ხელნაწერის შესრულების არგუმენტად შამირანაშვილი ხელნაწერის ოთხ მინიატურაში ასახული სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის მინარეთის არსებობას მიიჩნევს, რომელიც, თურმე, XVII საუკუნეში უკვე აღარ არსებულა, რაზეც გვიანდელი ჩანახატები მიუთითებს⁹.

იმის საბუთად, რომ XVII საუკუნეში წიგნი საქართველოშია, ლ. შერვაშიძე განიხილავს ოთხსტრიქონიან მხედრულ მინაწერს (სურ. 1), რომელიც კოდექსის ბოლო გვერდზეა შესრულებული: „ქ. დეკემბერსა ორსა, დღესა კვირიაკესა მთვარე იყო თუთხმეცისა და დაბნელდა. კიდევ ამავე თვესა ათვრამეტსა დღესა სამშაფათსა შუადამეს იძრა ქვეყანა მთვარეს ორსა“ და დასძენს, რომ XVI საუკუნიდან ჩვენ დრომდე აღწერილი სიტუაციის შესატყვისი მოვლენა (იგულისხმება მთვარის დაბნელება) 1666 წლის 2 დეკემბერს, კვირას მოხდა¹⁰.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მთვარის დაბნელებისა და მიწისძვრის შესახებ ცნობის ზევით სხვა, ოთხსტრიქონიანი ნუსხური მინაწერია: „1. უ/ფალ/ო შ/ეიწყალ/ე ბ/ა/ტონის შვილი ელისაბედ 2. და ძე მისი ანტონი და თეიმურ/ა/ზ 3. მე დარეჯენა(?) ხუთჯერ გ/ა/მი 4. თავებია“ (სურ. 1).

ლ. შერვაშიძე ამ მინაწერში მოხსენიებულ პირებს – ელენე დედოფალსა (იგივე

⁶ შამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 405, ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 118.

⁷ Л. Лихачев, Палеографическое значение бумажных водяных знаков, II., Спб. 1899, гв. 423.

⁸ ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 120.

⁹ შამირანაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 405-406.

¹⁰ ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 119.

ელისაბედ) და ანტონი I კათალიკოსს (ერისკაცობაში თეიმურაზს) დავითნის-არსებობის მანძილზე მის მორიგ პატრონებად მიიხნევს¹¹.

ხელნაწერის მინაწერებიდან, კოდექსის საუკეთესოდ დაცულობის პირობებში, XVI საუკუნის არცერთი არაა, მაშინ, როცა შუა საუკუნეების მსგავს წიგნებს შორის პრაქტიკულად არ გვხვდება ისეთი, თანადროულ მინაწერს რომ არ შეიცავდეს¹². სწორედ ამგვარ მინაწერებში მოხსენიებულ პირთა მოღვაწეობის ან ასახულ მოვლენათა ეპოქის დადგენით თარიღდება უმეტეს შემთხვევაში ძეგლი. მაგალითად, ჯრუჭის დავითნის (H-1665) მინიატურათა დამათარიღებელი მინაწერი, რომელშიც სითი ხათუნია მოხსენიებული¹³; თეთროსანის მონასტრის დავითნის (H-75) გადამწერის ხელით შესრულებულ მინაწერში მოხსენიებული პირნი, XVI საუკუნეში მცხოვრებნი ათაბაგის ასული ქალბატონი თამარ და ძე მისი ქაიხოსრო¹⁴; XVIII საუკუნის ფსალმუნის (№263) ქუთაისის მუზეუმიდან, ასევე, გადამწერის ხელით შესრულებული ნუსხური მინაწერით, რომელშიც ბესარიონ აფხაზ-იმერთა კათალიკოსია მოხსენიებული¹⁵ და სხვა; აგრეთვე, „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც სწორედ მამუკა მდივნის (თავაქარაშვილის) წარწერითაა დათარიღებული 1646 წლით¹⁶.

დავუბრუნდეთ მუზეუმის დავითნის არაერთხელ ხსენებულ ნუსხურ მინაწერს /სურ. I/. იგი ფსალმუნის (ი. 182) ტექსტის მეღნითა და გადამწერის ხელითაა შესრულებული. განსხვავება მათ შორის ასოთა ზომაშია – მინაწერი ბევრად პატარა ასოებითაა გამოყვანილი. ყველაზე ადრეულიც წიგნის მინაწერებს შორის სწორედ ეს ნუსხური მინაწერი გამოდის, რადგან იგი, ალბათ, შესრულდა ხელნაწერის გადაწერისთანავე, ან იმ პერიოდში, სანამ წიგნი გადამწერის ხელთ იყო. ასე რომ – ბატონისშვილი ელენე და ძე მისი ანტონი მუზეუმისეული დავითნის არა მორიგი, არამედ პირველი მფლობელები უნდა იყვნენ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე ბუნებრივად მივიხნიეთ ის დასკვნაც, რომ კოდექსი გადაწერილია 1739 – 1744 წლებში, ანუ ნუსხურ მინაწერში იერარქიის დაცვით ჩამოთვლილ პირთა ერთობლივად და შესაბამისი „სტატუსით“ მოღვაწეობის პერიოდში: საქმე ისაა, რომ ანტონი I კათალიკოსი „ბერად შემოსეს“ გელათის მონასტერში 1739 წელს. 1744 წელს იგი უკვე კათალიკოსია. ნუსხური მინაწერი კათალიკოსად მისი მოღვაწეობის დაწყებამდეა შესრულებული, რახან იმავე გვერდზე ერთსტრიქონიან მხედრულ მინაწერში ანტონი „ნეტარ და უწმინდეს მამათა მწყემსად“ ანუ სწორედ კათალიკოსადაა მოხსენიებული (სურ. 1), ნუსხურ მინაწერში კი იგი ბატონისშვილის ძეა.

შამირანაშვილისა და ლ. შერვაშიძის არგუმენტაციასთან დაკავშირებით ძეგლის XVI საუკუნეში შესრულების თაობაზე შეიძლება ითქვას შემდეგი: ნ. ლიხაჩოვი თავის მონოგრაფიაში აღნიშნავს ძველი ქადაგლის გამოყენების ხშირ პრაქტიკაზე¹⁷ და მიუთითებს, აგრეთვე, რომ ჭვირნიშანი ღუზის სახით იტალიურ ქადაგდზე

¹¹ იქვე, გვ. 119.

¹² არის შემთხვევები, როცა ამგვარი მინაწერი შემთხვევით ან შეგნებულადაა წაშლილი, ან როცა შესაბამისი გვერდი დაკარგულია ხელნაწერიდან.

¹³ ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

¹⁴ იქვე, გვ. 114.

¹⁵ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. II., 1964, გვ. 8.

¹⁶ ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 132.

¹⁷ Н. Лихачев, დასახ. ნაშრ., ტ. I, გვ. XLIX.

საკმაოდ ადრე გამოჩნდა და აქამდეც კი გეხვდება ქალაქ ფაბრიანოს ფაბრიკანტო ნაწარმზე¹⁸. ავტორის შრომის I ნაწილის II თავი კი სწორედ ამ, საუკუნეებში გარდამავალ, თითქმის ერთი და იმავე ფორმის ნიშნების ზუსტად დათარიღების მექანიზმის შემუშავების საკითხებს ეძღვნება¹⁹. ამიტომ, ალბათ, არაა გამორიცხული წრეში ჩახაზული დუხიანი ნიშნის XVI საუკუნეზე გვიანდელ ქალაქზე აღბეჭდვა. ადრეული პროტოტიპების არსებობის პირობებში, რაც სავსებით დასაშვებია, სინას მთის მონასტრის უკვე აღარარსებული მინარეთის მოგვიანო ძეგლზე გამოსახვა უზვეულო ასევე არ უნდა იყოს. რაც შეეხება მუზეუმის დავითნის მხედრულ მინაწერებს, ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ისინი ტექსტის კალიგრაფის მიერ და მათგან განსხვავებული მეღნიტ გამოყვანილ ნუსხურ მინაწერზე ოდნავ გვიან შესრულებული მაინცაა, ამიტომ ერთ-ერთში ნახსენები მოვლენების – მთვარის დაბნელების, მიწისძვრის 1666 წლის შემთხვევასთან გაიგივება არალოგიკურად გვეჩვენება²⁰.

თუ დავითნის ნუსხური მინაწერი და ფსალმუნის ტექსტი ერთი და იმავე ხელითა და მეღნიტაა შესრულებული, მხედრული მინაწერები, ერთი მხრივ, განსხვავებული ფერის მეღნიტაა შესრულებული, ვიდრე ძირითადი ტექსტი, მეორე მხრივ, კი, ისინი განსხვავდება ერთმანეთისაგან ხელითა და მეღნიტ, თუმცა ზოგიერთი მათგანი ერთი და იმავე კალიგრაფისაა²¹.

საყურადღებოა ვრცელი, თითქმის მთლიანად გადარეცხილი მხედრული მინაწერი (სურ. 2), რომლის დაუხიანებელი ვარიანტიც, სავარაუდოა, უსარგებლია ალექსი ბაქრაძეს, როცა ხელნაწერის ასლის მინაწერში ორიგინალის დედოფალ მარიამის მიერ გოგნის ეკლესიისათვის შეწირვის შესახებ აღნიშნავდა. წიგნის გვიანდელ მფლობელებს ინფორმაცია ადრინდელ პატრონზე რომ ამ მინაწერიდან აქვთ, შეიძლება მოწმობდეს წაშლას გადარჩენილი სიტყვები: ასომთავრულით ჩართული „მარ“; ასევე „გოგს“, „მასისა“, „დეესა“, „ქრისტეს აქეთ“ და შეწირვის ტრადიციული ფრაზის – „სულისა ჩვენისა საოხად“ გაგრძელება „და მეფისა საღლომონისა“..

ამავე დიდი მხედრული მინაწერიდან გამომდინარე გვინდა გამოვთქვათ ჩვენი მოსაზრება დავითნის ნუსხური მინაწერის ერთი ფრაზის – “მე დარეჯენა? ხუთჯერ გამითავებიას” – თაობაზე²².

ღ. შერვაშიძე თავის წიგნში „შუა საუკუნეების ქართული საერო მინიატურის საკითხისათვის“ წერს, რომ კოდექსის ნუსხური მინაწერის ზემოაღნიშნული ფრაზა ფსალმუნის მრავალჯერ წაკითხვის პრაქტიკაზე მიუთითებს²³. ისტორიულ პირთა – მეფე სოლომონის, მისი მეუღლის – დედოფალ მარიამის /შესაძლოა

¹⁸ იქვე, გვ. LIV.

¹⁹ იქვე, თავი II, გვ. XXXVII-LXXXVIII.

²⁰ აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორიის თბილისის ლაბორატორიის ინფორმაციით მთვარის დაბნელებას 1666 წლის 1 დეკემბერს ჰქონია ადგილი, მიწისძვრების მეთოდურ ფიქსირებას XIX საუკუნემდე საქართველოში არ აწარმოებდნენ.

²¹ მ. აბუთიძე, საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში დაცული დავითნის (ი. №182) მინაწერები. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის საუბილუო სამეცნიერო ხელოვნების განყოფილება, თბ., 1997.

²² მაღლობას ვუხდით ხელოვნებათმცოდნე კახი თოდუას კვლევის პროცესში გაწეული დახმარებისათვის.

²³ ლ. შერვაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

ღვთისმშობლისა(კ,რახან გოგნის ეკლესია ღვთისმშობლის მიძინების სახელობისაა/-
- სახელებისა და სხვა, ჩამოთვლილ სიტყვათა გარდა, დაზიანებული მხედრული
მინაწერის გადარჩენილ ფრაგმენტში კიდევ ორი ფრაზა ირჩევა. ესენია: „ხუთი
წიგნი“ და „სტამბის თვენი“. ე. ი. ლაპარაკია რაღაც ხუთ წიგნსა და დაბეჭდილ
თვენზე. „სტამბის თვენისაგან“ განსხვავებით, ეს ხუთი წიგნი, ეტყობა, ხელნაწერია.
ეს ჩვენი აზრით, უკავშირდება ნუსხური მინაწერის მესამე სტრიქონში ნათქვამს
- „მე დარეჯენა(?) ხუთჯერ გამოთავებია“ - მუზეუმში დაცული ხელნაწერი (ი. 182),
სავარაუდოა, წარმოადგენს იმ ხუთი წიგნიდან „მეხუთეს“, რომლებიც გადაუწერია
ვინმე დარეჯენს. თურმე არსებულა მუზეუმის დაკეთთან ერთად გადაწერილი და
შეიძლება დასურათებულიც ოთხი სხვა ხელნაწერი წიგნი.

Resume

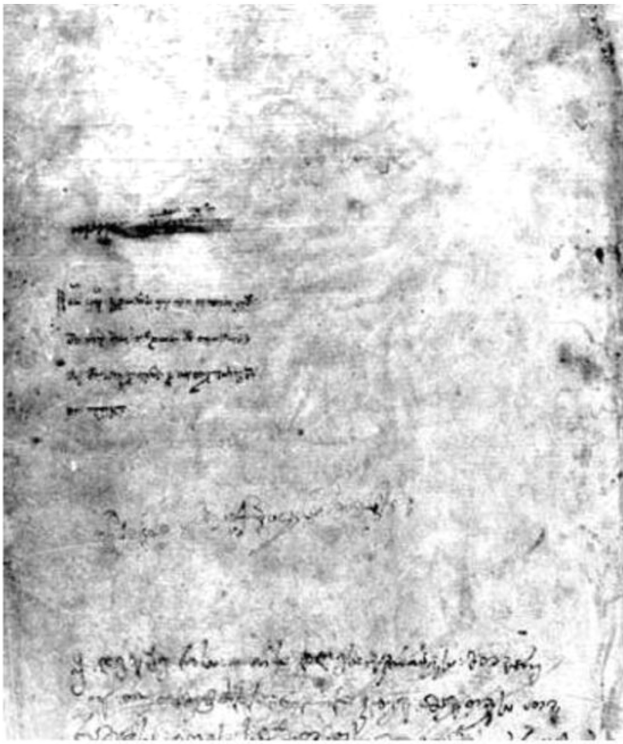
Manana Abutidze
To the Donors of the Psalter (I. N182) Kept at the Sh. Amiranashvili
State Museum of Fine Arts of Georgia

Collection of the former Old Georgian Art Museum – at present, at the Sh. Amiranashvili State Museum of Fine Arts of Georgia – contains a Psalter, which was removed to the former from the Central Archive of Georgia on 05.11.1926. The Archive had received the Psalter from the Moscow Historic Museum (at the Moscow Museum it was called “Virubov Psalter” and was purchased in 1911 from certain Virubov, who, in his own turn, had bought it in 1880). In 1859, the Psalter was in the hands of the priest Alexi Bakradze, who had copied it, thus preserving the evidence that in 1775, the Psalter was donated to the Dormition church of the Gogni desert by Mariam, Queen of Imereti.

The Psalter is copied in nuskhuri (minuscule) script, by one calligrapher and contains 71 miniatures. In the scholarly literature (Sh. Amiranashvili, L. Shervashidze), the manuscript is dated to the 16th c., based on the watermark, depiction of a minaret on the image of the St. Catherine monastery of Mount Sinai on 4 miniatures (in the 17th c., the minaret existed no more) and the mkhedruli colophon on the last page, stating: “Ch. on 2 December, Sunday, the moon was fifteen and eclipsed. Also, on 18, the same month, Tuesday, on midnight, the earth shook, on moon two”; according to L. Shervashidze, these bear indication to the natural disasters in 1666. However, the same page contains another colophon, in nuskhuri (placed somewhat upper the first one), which reads: “Lord, have mercy upon Princess Elisabed and her son Antoni and Teimuraz. I, Darejena, have finished five times”. L. Shervashidze quite justly thinks that the colophon mentions Queen of Kartli and her son Antoni (Teimuraz, before taking monastic vows), at the same time, supposing that for a certain spell, the Psalter was in their ownership, since the colophon is written by the same hand

and the same ink, as the Psalter text. Such a supposition should not be righteous – the colophon seems likely to be made while copying the Psalter, or immediately after this (while it was still in the hands of the scribe).

Since Prince Teimuraz took monastic vows in 1739 and was already Catholicos in 1744 (such is his title in one more Mkhedruli colophon of the same manuscript), the Psalter should have been made during the same spell. Accordingly, historic persons mentioned in the colophons, should be identified as donors of the manuscript and natural phenomena described in the second colophon should neither be ascribed to 1666. As for the watermark, it is well recognised that these signs were used over the centuries and permit to determine terminus post quem.

სურ. 1 დავითის
(ო. 182) მინაწერი.

სურ.2. დავითის (ო. 182)
დაზიანებული მინაწერი.

სურ. 3 დავითის 25-ე
ფურცელი

სურ. 4. დავითის 48-ე
ფურცლის ზურგი